

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Ι. ΘΑΝΟΠΟΥΛΟΣ

ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΤΗΣ ΛΑΪΚΗΣ ΠΑΡΑΔΟΣΗΣ ΣΤΟ «ΕΛΕΓΕΙΟ» ΤΟΥ ΝΙΚΟΥ ΓΚΑΤΣΟΥ*

Εκείνο που χαρακτηρίζει την ποίηση του Νίκου Γκάτσου είναι η διαλεκτική σχέση ανάμεσα στο παραδοσιακό και το νέο. Ένα χαρακτηριστικό δείγμα αυτής της σύνθετης σχέσης είναι και το «Ελεγείο», ποίημά του, που αναλύεται και ερμηνεύεται στη συνέχεια. Η προσέγγιση γίνεται με ανάγνωση ειδικά εστιασμένη προς την κατεύθυνση αυτή.

ΕΛΕΓΕΙΟ

Στη φωτιά του ματιού σου θα χαμογέλασε κάποτε ο
Θεός

Θα' κλεισε την καρδιά της η άνοιξη σα μιας αρχαίας
ακρογιαλιάς μαργαριτάρι.

Τώρα καθώς κοιμάσαι λαμπερός

Στους παγωμένους κάμπους που οι αγράμπελες

Γίναν βαλσαμωμένα φτερά μαρμαρίνα περιστέρια

Βουβά παιδιά της απαντοχής-

Ήθελα να' ρθεις μια βραδιά σα βουρκωμένο σύννεφο

Άχνη της πέτρας πάχνη της ελιάς

Γιατί στο αγνό σου μέτωπο

Κάποτε θα' βλεπα κι εγώ

Το χιόνι των προβάτων και των κρίνων

Μα πέρασες απ' τη ζωή σαν ένα δάκρυ της θάλασσας

Σα λαμπηδόνα καλοκαιριού και στερνοβορόχι του Μάη

Κι ας ήσουν μια φορά κι εσύ ένα γεράνιο κύμα της

Ένα πικρό βότσαλό της

* Στον κ. Παναγιώτη Ι. Κοντό, την προσωποποίηση του εὐ ἔρδειν αφιερώνεται η σύντομη αυτή μελέτη ως δόσις ὀλίγη τε φίλη τε.

*Ένα μικρό χελιδόνι της σ' ένα πανέρσιμο δάσος
Χωρίς καμπάνα τη χαρ αυγή χωρίς λυχνάρι το απόβραδο
Με τη ξεστή σου καρδιά γυρισμένη στα ξένα
Στα χαλασμένα δόντια της άλλης ακρογιαλιάς
Στα γκρεμισμένα νησιά της αγριοκερασιάς και της φώκιας.*

Το ποίημα πρωτοδημοσιεύτηκε στο περιοδικό "Φιλολογικά Χρονικά", τευχ. 38-40, Φεβρ.-Μαρτ. 1946, και συμπεριελήφθη στην έκδοση της "Αμοργού" του 1969.

Ως θέμα το "Ελεγείο" το απευθύνει ο ποιητής σ' ένα πρόσωπο -σ' ένα φίλο, σ' ένα ίνδαλμα, σ' έναν ομότεχνο, σ' έναν δικό του- που δεν υπάρχει πια. Ο Λιγνάδης υποθέτει ότι το απευθύνει στον αρκαδικής καταγωγής ποιητή Γιώργο Σαραντάρη που πολέμησε κι αυτός στο Αλβανικό μέτωπο, τραυματίστηκε, νοσηλεύτηκε στα Γιάννενα και πέθανε στην Αθήνα στις αρχές του 1941 σε ηλικία τριάντα δυο χρόνων¹. Παράλληλό του ως προς την έμπνευση -«η ποίηση είναι κάποτε λόγος περί θανάτου»- και την τεχνοτροπία και όχι ως προς την επιρροή, μπορεί να θεωρηθεί το ποίημα του Federico Garcia Lorca, *Llanto por Ignacio Sanchez Mejias* (1934) που το έχει άλλωστε μεταφράσει υποδειγματικά ο ίδιος ο Γκάτσος².

Αρχίζει ο ποιητής με τη μνήμη του προσώπου-ποιητή που είχε πνευματικά χαρίσματα από το Θεό -διαχρονική η αντίληψη ότι ο ποιητής είναι θεόπνευστος³- και σπάνια αθωότητα, ακεραιότητα και τελειότητα... Με τη φράση: «*Στη φωτιά του ματιού σου*» υποδηλώνει μια οντότητα που μπορεί να εκτιμηθεί σαν μια οικεική μορφή άλλου επιπέδου και άλλης ποιότητας. Στη συνέχεια:

Τώρα καθώς κοιμάσαι λαμπερός

1. Βλ. Τ. Λιγνάδης, *Διπλή επίσκεψη σε μια ηλικία και σ' έναν ποιητή. Ένα βιβλίο για τον Ν. Γκάτσο*, Αθήνα, 1983, σελ. 159. Στην εφημερίδα *Αυγή* (31/10/1976) η Τατιάνα Γρίτση-Μιλλέξ υποστηρίζει ότι για το Γιώργο Σαραντάρη έγραψε και ο Ελύτης το Άσμα Ηρωικό και Πένθιμο για το Χαμένο Ανθυπολοχαγό της Αλβανίας.

2. Βλ. Φεδερίκο Γκαρθία Λόρκα, *Θέατρο και ποίηση*, ελληνική απόδοση Νίκου Γκάτσου, Αθήνα 1990, σελ. 145-157 εκδ. Ίκαρος. Για το ποίημα βλ. Ιωάννα Ναούμ, ο ποιητής και ο θάνατος, Φεδερίκο Γκαρθία Λόρκα, Θρήνος για τον Ιγνάθιο Σάντσεθ Μεχιάς [Α41], Νεότερη ευρωπαϊκή λογοτεχνία. Ένα ηλεκτρονικό πρόγραμμα για την υποστήριξη της διδασκαλίας. Θεσσαλονίκη 2000, σελ. 87 κ.ε. εκδ. Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας.

3. Αν δεχτούμε ότι οι ελεγειακοί προσδιορισμοί απευθύνονται στον ποιητή Γιώργο Σαραντάρη, στον πρώτο στίχο συναντάται η διαχρονική αντίληψη ότι ο ποιητής χρωστάει την τέχνη του και την έμπνευσή του σε μια ανώτερη δύναμη, στους αρχαίους ονομάζεται μούσα. Πβλ. και στο νεοελληνικό δημοτικό τραγούδι:

Θέ μου και δώσ' μου φρόνηση, καρδιά σαν το καζάνι

Να κάτσω να συλλογιστώ το δάσκαλο το Γιάννη.

Βλ. Γ. Θανόπουλος, *Τεχνοτροπικά στοιχεία στο λαϊκό ποιητή Νικόλαο Μ. Προμπονά (Κοντζαλά)*, *Πρακτικά 3^{ου} Πανελληνίου συνεδρίου: «Η Νάξος δια μέσον των αιώνων»* (υπό έκδοση). Για την έντυπη λαϊκή ποίηση, βλ. και Μηνάς Αλεξιάδης, *Καρπαθιακή Λαογραφία, όψεις του λαϊκού πολιτισμού*, Αθήνα 2001, σελ. 16 κ.εξ., εκδ. Πνευματικό Κέντρο Δήμου Καρπάθου, αριθμ. 2.

*Στους παγωμένους κάμπους που οι αγράμπελες
Γίναν βαλσαμωμένα φτερά μαρμαρίνα περιστέρια
Βουβά παιδιά της απαντοχής-*

σκηνογραφεί το νεκρικό τοπίο, όπου τώρα πλέον κοιμάται λαμπερός ο ξεχωριστός φίλος του ποιητή, με προσδιορισμούς που συναντώνται και στο ποίημα «Ο Ιππότης και ο θάνατος». Οι παγωμένοι κάμποι, οι αγράμπελες, τα βαλσαμωμένα φτερά και τα μαρμαρίνα περιστέρια. Παραδοσιακά στοιχεία ανιχνεύονται εδώ, στη Νέκυια, στη φράση: *κοιμάται λαμπερός*. Είναι έκδηλη η επίδραση στον ποιητή της αρχαίας και χριστιανικής παράδοσης που θεωρεί τον θάνατο ύπνο. Στον Ησίοδο οι άνθρωποι του χρυσού αιώνα "θνήσκον ως ύπνω δεδμημένοι"⁴, στο νεοελληνικό μοιρολόγι ο θάνατος παρομοιάζεται με ύπνο. Πρβλ.

*Βρέχ' ο Θεός τσαι βρέχεσαι, αστράφτει εφ φουάσαι,
Μεσ' στον Χριστού το 'πέργερο, αξέγνοιαστο τσοιμάσαι⁵
ή
Εδώ σε τούτην εκκλησιά σε τούτο το ξαμόνι
Κοιμούνται οι νιές σαν λεμονιές κι οι νιοι σαν κυπαρίσσια⁶*

Οι παγωμένοι κάμποι απηχούν επίσης επιρροή από τη λαϊκή παράδοση, όπου ο Άδης χαρακτηρίζεται τόπος "κρυοπαγωμένος"⁷ και "αρνησιάζ κάμπος"⁸.

Μέσα σε αυτό το νεκρικό τοπίο ο ποιητής ανακαλεί τον χαμένο του φίλο.

*Ήθελα να' ρθεις μια βραδιά σα βουρκωμένο σύννεφο
Άχνη της πέτρας πάχνη της ελιάς*

Τα ήθη του θρήνου το επιβάλλουν. Ο ποιητής μυημένος στην παράδοση το γνωρίζει αυτό. Σε νεοελληνικά μοιρολόγια ανακαλείται ο νεκρός και μάλιστα με ανάλογο ποιητικό τρόπο.

4. «Έργα και Ημέραι», στ. 116. Για άλλες μαρτυρίες βλ. Ι. Σπ. Αναγνωστόπουλος, *Ο θάνατος και ο κάτω κόσμος στην δημοτική ποίηση*, Αθήνα 1984, σελ. 227.

5. Μιχαηλίδης-Νουάρος, *Δημοτικά Τραγούδια Καρπάθου*, Αθήνα 1928, σελ. 311 δίστ. αριθμ. 2

6. Πασαγιάννης Κ., *Μανιάτικα μοιρολόγια και τραγούδια*. Εν Αθήναις 1928, σελ. 29, αριθμ. 62, στ. 1-2.

7. Κάτω στα Τάρταρα της γης, τα κρυοπαγωμένα μοιρολογούν οι λυγρές και κλαίν' τα παλικάρια
Passow A., *Τραγούδια Ρωμαίικα. Popularia Carmina Graeciae recentioris*. Lipsiae MDCCCLX σελ. 263, 369, στ. 1-2.

8. Πάω στις άρνης τα βουνά, στις αρνησιάζ τους κάμπους
π' αρνιέται η μάνα το παιδί και το παιδί τη μάνα
Π. Παπαζαφειρόπουλος, *Περυσυναγωγή γλωσσικής ύλης και εθίμων του ελληνικού λαού, ιδία της Πελοποννήσου, παραβαλλομένων εν πολλοίς προς τα των αρχαίων Ελλήνων*. Εν Πάτραις 1887, σελ. 194, αρ. 11, στ. 3-4.

"Μήτηρο για γένου σύννεφο, γένου κομμάτι αντάρα
και έλα με τον άνεμο, έλα με τον αέρα
έλα το γρηγορότερο στο σπίτι το δικό σου"⁹.

Και ο λαϊκός ποιητής και ο Γκάτσος εκφράζουν την επιθυμία να γυρίσει ο νεκρός στον απάνω κόσμο σαν σύννεφο, σαν αντάρα-πάχνη¹⁰. Αξιοσημείωτο είναι πως ταιριάζουν και ορισμένοι εκφραστικοί τρόποι.

Ήθελα να' ρθω μια βραδιά, να σας καλημερίσω
να κάτσω στο τραπέξι σας να σας παρηγορήσω
μόν' έχω χνότα από τη γη και μυρωδιά απ' τον Άδη¹¹

Κατά τον ίδιο τρόπο τα σημάδια της μεταμόρφωσης είναι το ίδιο ανεπαίσθητα και στο δημοτικό τραγούδι και στο "Ελεγείο". Τα ανθρωπίνα συναισθήματα και οι ιδέες συσχετίζονται με φυσικά στοιχεία ή φαινόμενα τόσο στο δημοτικό τραγούδι όσο και στον ποιητή "της Αμοργού".

Στους στίχους που ακολουθούν

Μα πέρασες απ' τη ζωή σαν ένα δάκρυ της θάλασσας
Σα λαμπηδόνα καλοκαιριού και στερνοβορόχι του Μάη

ο καημός του ποιητή είναι πως ο κοιμισμένος και ακριβός ως τώρα φίλος πέρασε από τη ζωή φευγαλέα, έφυγε γρήγορα, και δεν αξιώθηκε των γηραιών "που αθωώνουν τα πάθη της ζωής"¹².

Πέρασε από τη ζωή, έφυγε τονίζει με καημό ο ποιητής, όπως περνάνε και φεύγουν "όλα τα απειροελάχιστα πράγματα που όμως ξιμώνουν την ουσία της ζωής"¹³ και που είναι τόσο πολύτιμα για τη συνέχειά της. Η παρομοίωση του περσάματος του ανθρώπου από τη ζωή σαν ένα κάτι, σαν δάκρυ, σαν δροσιά συναντάται στο δημοτικό τραγούδι¹⁴ και στο Σολωμό¹⁵.

9. Μανούσου Α., *Τραγούδια Εθνικά*, Κέρκυρα 1850. Μέρος Β', σελ. 93Β'.

10. Για το νέφος στη λαϊκή ποίηση βλ. Δ. Πετρόπουλος, Το νέφος στα δημοτικά τραγούδια, *Λαογραφία* 17 (1957-8), σελ. 454-458.

11. Α. Passow, *Τραγούδια Ρωμαίικα...*, ε.α., σελ. 259, αριθμ. 357.

12. Τ. Λιγνάδης, *Διπλή επίσκεψη...*, ε.α. σελ. 163.

13. Τ. Λιγνάδης, *Διπλή επίσκεψη...*, ε.α. σελ. 161.

14. Κατακαημένο άνθρωπε σα μυγδαλιά γεννιέσαι
σα λιοντάρι θρέφεσαι και σα δροσιά χαλιέσαι
ή

Είναι οι άνθρωποι δροσιά που η νύχτα τηνε στέρνει

κι όπου ο ήλιος την αυγή βγαίνει και τηνε παίρνει

-Σπ. Καββαδίας, *Η λαϊκή ζωή και γλώσσα στο ελληνόγλωσσο έργο του Δ. Σολωμού*, Ζάκυνθος, σελ. 37. Διδακτορική διατριβή, εκδ. Περίπλους.

15. -«Είμαστε σα τη δροσιά που πέφτει στον κάμπο, κι απέκει τη παίρνει ο ήλιος» (ΓΖ 261 β13),

Αυτά τα ελάχιστα, τα μικρά -το δάκρυ της θάλασσας, η φωσφορίζουσα λαμπηδόνα¹⁶, το στερνοβορόχι του Μάη¹⁷ είναι που δίνουν την δυνατότητα για μια επικοινωνία του ανθρώπου με τον κόσμο με όλες του τις αισθήσεις και για μια αίσθηση του μυστηρίου της δημιουργίας.

Την ποιότητα και την αξία του κεκοιμημένου φίλου δίνει στην συνέχεια ο ποιητής με χαρακτηριστικούς συμβολισμούς.

*Κι ας ήσουν μια φορά κι εσύ ένα γεράνιο κύμα της
Ένα μικρό βότσαλό της
Ένα μικρό χελιδόνι της σ' ένα πανέρσιμο δάσος
Χωρίς καμπάνα τη χαρτανγή χωρίς λυχνάρι το απόβραδο
Με τη ξεστή σου καρδιά γυρισμένη στα ξένα
Στα χαλασμένα δόντια της άλλης ακρογιαλιάς
Στα γκρεμισμένα νησιά της αγριοκερασιάς και της φώκιας*

Το γεράνιο κύμα, όπως και τα σαράντα κύματα της παράδοσης που πα-
ρασύρουν το κακό στα βάθη της θάλασσας¹⁸, είναι αυτό -ισχυρό και συμπαγές
όπως είναι- που "καθαρίζει", που διώχνει το κακό, που γονιμοποιεί. Έτσι και ο
φίλος του ποιητή ήταν αυτός που με την αγνότητά του σηματοδοτούσε τον κα-
θαρό κόσμο, την αγνή ζωή. Και ο Ελύτης στους προσανατολισμούς τονίζει "κανέ-
να κύμα δεν κρατάει στο στήθος του κακιά" και "τα κύματα καθαρίζουν τον
κόσμο"¹⁹. Το βότσαλο, λείο και γυαλιστερό εκτός από αντιπροσωπευτικό της ο-
μορφιάς είναι και σύμβολο της αναπόφευκτης ροής και φθοράς του χρόνου²⁰. Το
χελιδόνι επίσης συμβολίζει την άνοιξη, την ανανέωση, την ελπίδα²¹. Αυτός ο γε-
μάτος χαρίσματα και ελπιδοφόρος φίλος βρέθηκε, λέει ο ποιητής, σ' ένα πανέρσι-

Καββαδίας, έ.α. σελ. 36

-είστενε οι άνθρωποι δροσιά

πέφτει στο κάμπο κι έρχεται ο ήλιος (ΕΠ. Β 408α 11-12)

Πέφτει η δροσιά κατακαμπίς κι ο ήλιος την παίρνει (ΕΠ. Β 410α 33)

Καββαδίας, έ.α., 37. Βλ. και Μ. Χατζηγιακουμής, *Νεοελληνικά πηγάι του Σολωμού*, Εν Αθήναις 1968, εκδ. Βιβλιοθήκη Σ. Σαριπόλου, αρ. 1, σελ. 167. Για τη δροσιά ως σύμβολο στο Σε-
φέρη βλ. και Ν. Βαγενάς, *Ο ποιητής και ο χορευτής*, Αθήνα 1980, σελ. 257, εκδ. Κέδρος.

16. Χρυσόγονο φυτό, αφού, κατά την παράδοση, τρώγοντάς το τα βοσκήματα αποκτούν χρυσί-
ζοντα δόντια. Είναι αφανές την ημέρα και φωτεινό την νύκτα. Βλ. *Λαογραφία* 1 σελ. 304 και *Λα-
ογραφία* 12 σελ. 41, σημ. 27, 62. Η λέξη από το ρήμα λάμπω και σημαίνει λάμψη, ακτινοβολία (βλ.
Λεξικό Μπαμπινιώτη).

17. Πρβλ. «Αν βρέξει ο Απρίλης δυο νερά κι ο Μάης άλλο ένα...».

18. Βλ. *Λαογραφία* 11, σελ. 583.

19. Βλ. Μερακλής, *Δεκαπέντε ερμηνευτικές δοκίμες στον Οδυσσέα Ελύτη*, Αθήνα 1984, σελ. 87,
εκδ. Πατάκης.

20. Βλ. Μ. Μερακλής, *Δεκαπέντε*, έ.α., σελ. 198-199.

21. Ο ίδιος συμβολισμός και στον Ελύτη. Βλ. σχετικά Τ. Λιγνάδης, *Το Άξιον Εστί του Ελύτη*,
Αθήνα, σελ. 135.

μο δάσος, σε ένα τόπο σκοτεινό²², ανέστιος (χωρίς καμπάνα.... χωρίς λυχνάρι) αλλά με την μεγάλη καρδιά του γυρισμένη σε μια ξενιτιά και σ' ένα τόπο που χάθηκε για πάντα. Η άλλη ακρογιαλιά είναι μια νοσταλγία ενός χαμένου τόπου, μιας "άλλης καταγωγής". Η αντωνυμία «άλλη» ήταν χαρακτηριστικό σήμα των υπερρεαλιστών. Απαντά και στην "Αμοργό"²³. Για "άλλη ακρογιαλιά" κάνει λόγο και ο Σεφέρης στο "Ένας λόγος για το καλοκαίρι":

...Κι όμως αγάπησα τους δρόμους τους εδώ, αυτές τις κολώνες
κι ας γεννήθηκα στην άλλη ακρογιαλιά...²⁴

αλλά και ο Σαχτούρης στο ποίημά του "Η λατρεία"

Ακούσατε ποτέ να σας φωνάζουν από την άλλη ακρογιαλιά...

Εκείνο που κάνει εντύπωση στο συγκεκριμένο ποίημα είναι τελικά ο συγκεκριμενισμός με τον οποίο αποτυπώνει ο ποιητής τον θάνατο του αγαπημένου του φίλου. Σωστά ειπώθηκε ότι θυμίζει "τον συγκεκριμένο θάνατο στα επιτύμβια του αρχαίου Κεραμεικού"²⁵. Πράγματι ο θάνατος -υπαρκτό στοιχείο στο ποίημα- αποτυπώνεται με συμβολισμούς που συναντώνται στη λαϊκή παράδοση και παρομοιάζεται με ύπνο, όπως και στο νεοελληνικό μοιρολόγι. Το νεκρικό τοπίο το σκηνογραφεί ο ποιητής με προσδιορισμούς που απηχούν επιρροή λαϊκών δοξασιών (παγωμένοι κάμποι, αγράμπελες, βαλσαμωμένα φτερά, μαρμαρίνα περιστέρια). Η ανάκληση του αγαπημένου φίλου γίνεται με τον ανάλογο τρόπο που ανακαλείται ο νεκρός στα νεοελληνικά μοιρολόγια. Ακόμη και εκφραστικοί τρόποι του ποιήματος ταιριάζουν με τους εκφραστικούς τρόπους του δημοτικού τραγουδιού.

Οι άγνωστοι λοιπόν κώδικες του ποιήματος αποκρυπτογραφούνται με τη βοήθεια της λαϊκής παράδοσης. Βέβαια ο ποιητής μεταπλάθει τις παραδοσιακές φόρμες, σε καμιά όμως περίπτωση δεν διακόπτει αυτόματα κάθε σχέση με την παράδοση, τους προγόνους, τη μνήμη. Δίκαια λοιπόν ο Γκάτσος θεωρείται ως ένας υπερρεαλιστής, που προσάρμοσε τον υπερρεαλιστικό λόγο στην ελληνική πραγματικότητα.

22. Το σκοτεινό δάσος απαντά και στην ποίηση του Σεφέρη. Βλ. Ν. Βαγενάς, *Ο ποιητής και ο χορευτής*, ε.ά., σελ. 46.

23. Ο Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος βρίσκει κάποια σχέση με τη Σκιάθο του Παπαδιαμάντη. Βλ. Ν. Γκάτσος, *Ημερολόγιο 1999*, ε.α. σελ. 7-8, εκδ. Διάμετρος.

24. Βλ. Τ. Λιγνάδης, *Διπλή επίσκεψη...*, ε.α. σελ. 161-162.

25. Βλ. Τ. Λιγνάδης, *Διπλή επίσκεψη...*, ε.α. σελ. 159.